

УДК 343.272 (477)

Аліна Щасна,

здобувачка кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ОБМЕЖЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ У ХОДІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджується обмеження майнових прав окремих категорій осіб у ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: тимчасове вилучення майна, арешт майна, майнові права, заходи забезпечення кримінального провадження.

Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Майнові права – це суб'єктивні права учасників правовідносин, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном, а також з тими матеріальними вимогами, які виникають із приводу розподілу й обміну майна [1, с. 230].

Майнові права – права власника, який здійснює право господарського відання майном, а також зобов'язальні права (наприклад на відшкодування шкоди), права авторів на винагороду, спадкові права. Майнові права можуть виникати з приводу дій та інших юридичних фактів, передбачених цивільним законодавством, а також дій, які не передбачені законом, але на підставі загальних засад і змісту цивільного законодавства породжують цивільні права й обов'язки [1, с. 230].

Конституція України передбачає лише два випадки позбавлення права власності:

- примусове відчуження об'єктів права приватної власності, яке може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

- конфіскація майна, яка може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Разом із тим чинний Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України передбачає заходи забезпечення кримінального провадження, у ході яких визначені категорії осіб можуть бути позбавлені можливості володіти, відчужувати, розпоряджатися та користуватися майном. Так, згідно із ч. 1 ст. 167 КПК України підозрюваний або особа, у володінні якої перебуває майно, зазначене у ч. 2 цієї статті може бути фактично позбавлена можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення (тимчасове вилучення майна).

Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України, підозрюваний, обвинувачений або особи, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридична особа, стосовно якої здійснюється провадження, у разі якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна, може бути тимчасово позбавлена можливості відчужувати певне майно за ухвалою слідчого судді або суду (арешт майна). Відповідно до вимог КПК України арешт майна може також передбачати заборону для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном і використовувати його. Таким чином, фактичний зміст таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна й арешт майна полягає в обмеженні майнових прав визначеного КПК

України кола осіб. У цих умовах науковий аналіз кола осіб, майнові права яких можуть бути обмежені у ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження, є одним із важливих наукових завдань.

Окремі аспекти арешту та тимчасового вилучення майна були предметом дослідження таких учених, як М. Розін, В. Слущевський, І. Фойницький, С. Альперт, В. Бож'єв, М. Газетдінов, М. Гошовський, Ю. Грошевий, К. Гуценко, П. Давидов, В. Даєв, Т. Добровольська, В. Зеленецький, З. Зінатуллін, Д. Карєв, Л. Кокорєв, О. Кучинська, В. Лукашевич, В. Маляренко, О. Михайленко, М. Михеєнко, Я. Мотовіловкер, В. Нор, І. Петрухін, В. Попелюшко, І. Потєружа, В. Савицький, М. Строгович, Л. Шаповалова, В. Шибіко, П. Елькінд та інші. Однак ступінь дослідженості обраної нами наукової проблематики у контексті змін, що були внесені до КПК України протягом останніх років, наразі залишається недостатнім.

Вилучення майна й арешт майна – взаємопов'язані заходи кримінального провадження. Так, згідно з ч. 1 ст. 167 КПК України особи, визначені у цій статті, обмежуються у майнових правах до вирішення питання про арешт майна або його повернення. У свою чергу, у ч. 5 ст. 171 КПК України зазначено, що клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна має бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно необхідно негайно повернути особі, у якої його вилучили. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 172 КПК України клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо це необхідно для забезпечення арешту майна.

Прямий зв'язок між тимчасовим вилученням майна й арештом майна зумовлений тим, що за результатами тимчасового вилучення майна можна прийняти виключно два рішення:

- про арешт майна;
- про повернення майна особі, у якої воно було вилучене.

Іншими словами, арешт майна є одним із двох можливих результатів тимчасового вилучення майна.

Зворотний зв'язок між тимчасовим вилученням майна та арештом майна полягає у тому, що арештованим може бути виключно майно, яке: було тимчасово вилучене; не було тимчасово вилучене, тобто тимчасове вилучення майна є засобом, що забезпечує подальший арешт такого майна.

Наявність зв'язків між двома елементами дозволяє вести мову про існування певної системи. Викладене дозволяє констатувати наявність системи заходів забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права визначеного КПК України кола осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 167 КПК України майно може бути тимчасово вилучене у підозрюваного, або особи, у володінні якої перебуває певне майно. Слід зазначити, що до квітня 2013 р. відповідна частина ст. 167 КПК України була викладена у такій редакції «Тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення». У квітні 2013 р. КПК України був доповнений відповідним положенням, згідно із яким до кримінальних процесуальних відносин був уведений новий учасник: «особа, у володінні якої перебуває майно зазначене у частині 2 статті 167 КПК України» (Закон України від 18.04.2013 р. № 222-VII). Внесення змін до КПК України пояснювалося необхідністю вдосконалення чинного законодавства у сфері відповідальності за корупційні діяння. Автори відповідного законопроекту вказували на необхідність створення дієвого механізму мінімізації збитків, завданих державі внаслідок корупційних діянь, зокрема шляхом запровадження конфіскації майна [2].

Серед іншого, на необхідності прийняття в Україні нових правил арешту та конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, які дадуть можливість застосовувати ці заходи не лише до прямих, а й до непрямих (конвертованих) доходів, здійснювати еквівалентну конфіскацію та конфіскацію доходів третьої особи відповідно до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, наголошується у рекомендаціях Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) за наслідками спільних першого та другого раундів оцінювання (Страсбург, 23.03.2012 р.).

Подібні вимоги також містяться і в Плані дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, який схвалено на саміті Україна – Європейський Союз, відповідно до п. 29 якого однією із цілей цього Плану дій є вдосконалення законодавства України в частині конфіскації майна, отриманого злочинним шляхом.

Слід зазначити, що зміни, внесені до КПК України Законом України від 18.04.2013 р. № 222-VII, мали своїм наслідком виникнення низки наукових проблем. Зокрема, викладене стосується процесуального статусу «особи, у володінні якої перебуває майно зазначене у частині 2 статті 167 КПК України». Так, глава 3 КПК України «Суд, сторони та інші

учасники кримінального провадження» не містить згадки про «особу, у володінні якої перебуває майно зазначене у частині 2 статті 167 КПК України», залишаються не визначеними права й обов'язки вказаної особи.

Відповідно до енциклопедичних видань, володіння – це фактичне, законне або протиправне, перебування майна у конкретної фізичної або юридичної особи (фактичне утримання речі). Володіння може здійснюватися за договором оренди, застави, відповідальної охорони, комісії тощо і без утримання майна у власності [1, с. 73].

Викладене дозволяє стверджувати, що у ході застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна можуть бути обмежені майнові права підозрюваного, а також інших осіб (а саме – осіб, у володінні яких перебуває майно зазначене у ч. 2 ст. 167 КПК України).

Згідно із ч. 1 ст. 170 КПК України може бути арештованим майно таких категорій осіб: підозрюваного; обвинуваченого; осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, у разі якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна.

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 КПК України повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень.

За ч. 2 ст. 42 КПК України обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України.

Особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, є цивільним відповідачем (ст. 62 КПК України). Цивільний відповідач має права й обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосується цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього. Цивільний відповідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного по-

зову, та отримує їх копії у випадках і в порядку, встановлених КПК України для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

У сучасному кримінальному процесі цивільний позов є одним із способів захисту майнових та особистих прав і законних інтересів, порушених злочином [3, с. 266].

Учені вважають, що інститут цивільного позову є однією з форм забезпечення відшкодування шкоди в кримінальному провадженні [4, с. 4]. Процесуальна сторона відшкодування шкоди в кримінальному провадженні полягає у діяльності суб'єктів кримінального процесу з реалізації передбачених законом форм відшкодування шкоди. Матеріальна сторона відшкодування шкоди випливає із його цивільно-правової природи як об'єкта деліктних зобов'язань, яким воно виступає в цивільному праві та полягає у поновленні майнової сфери потерпілого в натурі або в повному відшкодуванні завданих збитків [4, с. 7].

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що основною метою цивільного позову у кримінальному провадженні є поновлення майнової сфери потерпілого в натурі або в повному відшкодуванні завданих збитків.

Що стосується арешту майна юридичної особи, то як зазначено у ч. 1 ст. 170 КПК України такий арешт можливий у разі, якщо до юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна. Згідно із ст. 96⁸ Кримінального кодексу (далі – КК) України конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи і застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи згідно з КК України. Відповідно до ст. 96⁹ КК України ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 258–258⁵, 436, 436¹, 437, 438, 442, 444, 447 КК України. У такому випадку виділення конфіскації як окремого виду кримінально-правових заходів виглядає дещо нелогічним. Оскільки у КК України такий захід кримінально-правового характеру, як «конфіскація майна», не визнається виключно додатковим заходом кримінально-правового характеру, одночасне призначення двох основних таких заходів суперечить конституційному припису про те, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ч. 1 ст. 61 Конституції України).

Слід також зазначити, що згідно з приписами статей 96³–96¹¹ КК України заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб застосовуються до осіб, які не мо-

жуть бути визнані суб'єктом злочину. Так, у КК України зазначено, що суб'єктом злочину визнається виключно фізична особа, тобто людина (ч. 1 ст. 18). Отже, юридична особа, тобто організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку (ч. 1 ст. 80 Цивільного кодексу України), не є суб'єктом злочину.

Висновки

У ході застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна можуть бути обмежені майнові права підозрюваного, обвинуваченого, а також інших осіб (а саме – осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; юридичних осіб, щодо яких здійснюється провадження, у разі якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна).

Такі заходи забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна й арешт майна у загальному випадку спрямовані на обмеження майнових прав підозрюваного та обвинуваченого. Разом із тим чинним законодавством визначені також і інші катего-

рії осіб, майнові права яких можуть бути обмежені у ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

За цих умов, перспективним напрямом подальших розвідок слід вважати дослідження особливостей процедури застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права вказаних категорій осіб.

Список використаних джерел

1. *Популярна юридична енциклопедія* / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін. – К., 2002. – 528 с.

2. *Пояснювальна записка до Проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України» (стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України)* [Електронний ресурс]: Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

3. *Ващук Б. Л.* Окремі питання удосконалення кримінально-процесуального законодавства щодо визначення цивільним позивачем у кримінальній справі // *Університетські наукові записки*. – 2005. – № 4. – С. 266–270.

4. *Клименко Я. О.* Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочинном: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003. – 16 с.

Стаття надійшла до редакції 24.08.2015 р.

In the paper we have studied the scientific problem of limitations of property rights of certain categories of persons from the application of measures to ensure the criminal proceedings.

В статті досліджується обмеження майнових прав окремих категорій осіб у ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

